

ในนามมีข้าว ในนามข้าวมีคน: บทสนทนาเบื้องต้นเกี่ยวกับชีวิตผู้คนปตานิ
ผ่านเรื่องราวของนาข้าว

บทคัดย่อ _____

อาทิตย์ ทองอินทร์¹

บทความวิชาการนี้มุ่งสำรวจวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ราบลุ่มของปตานิ โดยใช้วิธีสนทนาผ่านเรื่องของนาข้าว ผู้เขียนใช้แนวทางมานุษยวิทยาอาหารและแนวทางการศึกษารัฐศาสตร์หลังยุคพฤติกรรมศาสตร์ ทำการสัมภาษณ์และการสนทนากับเอกสารที่เกี่ยวข้องจำนวนหนึ่ง เพื่อสร้างข้อสรุปเชิงบทสนทนาเบื้องต้นเกี่ยวกับสายใยสัมพันธ์ระหว่างผู้คนผ่านเรื่องราวเกี่ยวกับข้าวใน 3 ประเด็นหลัก คือ ลักษณะการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรใน ปตานิ พลวัตประวัติศาสตร์การทำนา และความหมายทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองที่สะท้อนผ่านกระบวนการผลิตข้าว โดยเนื้อหาจะเกี่ยวโยงโดยหลักอยู่กับอำเภอแวง และร้อยเอ็ด จังหวัดนครราชสีมา และอำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี ผลการศึกษาสะท้อนว่า ที่ดินนาข้าวถูกทิ้งไปสู่การทำสวนยางมากขึ้นพร้อมกับการหายไปของข้าวพันธุ์พื้นเมือง รวมทั้งการเกิดระบบชลประทานได้เปลี่ยนวิถีการทำนาข้าวในพื้นที่อย่างมีนัยสำคัญ ชาวนาส่วนใหญ่ในปัจจุบันนี้จึงยังคงทำการเพาะปลูกข้าวแต่โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเก็บเกี่ยวไว้บริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก และส่วนที่เหลือจากนั้นจึงนำมาจำหน่ายซึ่งมีตลาดหลักรองรับอยู่ในชุมชนด้วยกัน

คำสำคัญ: นาข้าว, สายใยสัมพันธ์, ปตานิ/จังหวัดชายแดนภาคใต้

Received: 26 April 2023 Revised: 22 June 2023 Accepted: 22 June 2023

 _____

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 9/9 หมู่ 9 ตำบลบางพูด
อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี 11120 อีเมล: arthit.tho@gmail.com.

Rice and People in the Paddy Fields: A Preliminary Dialogue about the Lives of the Patani People through the Story of Paddy Fields

Abstract _____

Arthit Thongin ²

This academic article aims to explore the way of people's life in the low land of Patani by using a dialogue method on the story of paddy fields. Based on the approach of anthropology of food and post-behavioral political science, the author conducted an interview and discussions with a number of relevant papers. The process leads to a preliminary dialogue about the web of relationship between people through stories about rice in three main areas: the nature of land uses for agriculture in Patani; the history of farming and; the social, economic, and political meanings reflected in the rice production process. These contents are mainly related to the areas of Waeng and Ruesoa district in Narathiwat province and Nong Chik district in Pattani province. The study results reflect that rice paddy land was being abandoned for rubber plantations with the disappearance of native rice varieties. The introduction of the irrigation system has significantly changed the way of rice farming in the area. Most farmers today still cultivate rice but with the main purpose of harvesting for household consumption and the rest is then sold to the main market in their own community.

Keywords: Paddy Fields, Web of Relationship, Patani/ Southern Border Provinces of Thailand

Received: 26 April 2023 Revised: 22 June 2023 Accepted: 22 June 2023

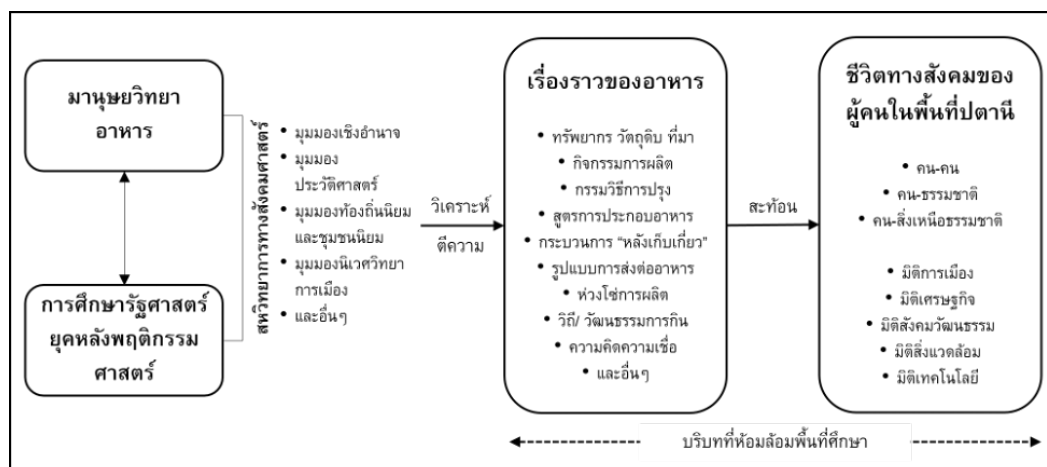
² Assistant Professor, the Director of Political Collage Project, the School of Political Science, Sukhothai Thammathirat Open University. 9/9 Bang Pood Sub-district, Pakkret District, Nonthaburi 11120.
Email: arthit.tho@gmail.com.

บทนำ

บทความวิชาการชิ้นนี้เป็นผลการศึกษาส่วนหนึ่งจากโครงการวิจัยเรื่อง Food Dialogue and Social Cohesion ซึ่งได้รับการสนับสนุนทุนการวิจัยจากโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) และเป็นงานที่จัดทำขึ้นต่อเนื่องจากบทความวิจัยเรื่อง ในนามข้าว: สายใยสัมพันธ์แห่งอาหารระหว่างผู้คนในปตานีสะท้อนผ่านเรื่องราวของบุญ (อาทิตย์ ทองอินทร์, 2565) ดังนั้น วัตถุประสงค์หลัก ระเบียบวิธีวิจัย และกรอบแนวคิดในการศึกษา จึงเป็นไปในทิศทางเดียวกัน สรุปได้ ดังนี้

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

อ้างอิง: อาทิตย์ ทองอินทร์ (2565, 45)

วัตถุประสงค์ของบทความ

การสำรวจทำความเข้าใจวิถีชีวิตและสายใยสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่ราบลุ่มใน 3 ประเด็นหลัก ได้แก่

- 1) ลักษณะการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรในปตานี
- 2) พลวัตประวัติศาสตร์การทานา
- 3) ความหมายทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองที่สะท้อนผ่านกระบวนการผลิตข้าว

วิธีวิทยาของการศึกษา

การวางแผนเก็บข้อมูลเพื่อจัดทำผลการศึกษาชิ้นนี้ขึ้น ภายใต้กรอบการดำเนินโครงการวิจัยดังกล่าวข้างต้นไว้แล้ว ผู้เขียนวางแผนเข้าไปเก็บข้อมูลการเพาะปลูกและกระบวนการผลิตข้าว อำเภอบางปะนร จังหวัดปัตตานี และ อำเภอดากใบ จังหวัดนราธิวาส แต่ทั้งนี้เนื่องจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ในห้วงเวลาการเก็บข้อมูลตามแผน ส่งผลให้ผู้เขียนไม่สามารถเข้าพื้นที่เป้าหมายเพื่อประสานเครือข่ายและจัดวงสนทนาได้ตามแผนที่กำหนดไว้แต่เดิม จึงต้องทำการปรับเปลี่ยนแผนการ

เก็บข้อมูลมาสู่การเก็บข้อมูลผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์และเปลี่ยนพื้นที่เป้าหมายเป็น อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี เป็นพื้นที่หลัก เพราะผู้เขียนมีเครือข่ายที่สามารถเป็นผู้ให้ข้อมูลได้โดยไม่ต้องประสานหรือทำความคุ้นเคยกันให้มากขึ้นเสียก่อนดังพื้นที่ตามแผนดำเนินการขั้นแรก พร้อมกับเครือข่ายใน อำเภอหนองจิก มีความพร้อมจะสนทนาแบบออนไลน์และมีความรู้ ความคุ้นเคยกับผู้คนและพื้นที่ราบลุ่มในภาพรวมของทั้งจังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างกว้างขวาง ประกอบกับต้องอาศัยการวิจัยเชิงเอกสารควบคู่ไปด้วยเพื่อให้พหุทัศนะมิติ ความลึกและความสลับซับซ้อนของข้อมูลจากวงสนทนาในชุมชนซึ่งมีอาจจะจัดดำเนินการได้ เนื้อหาของบทความวิชาการนี้จึงปรากฏมาจากการสัมภาษณ์ตัวแทนเครือข่ายผู้ประกอบการนาข้าว “นายชาฮารี เจ๊ะหลง” โดยเชื่อมโยงสนทนากับงานเอกสารชั้นรองที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เพื่อให้สามารถสะท้อนมุมมองภาพรวมการทำนาและเรื่องราวเกี่ยวกับข้าวของปัตตานีได้กว้างขึ้น

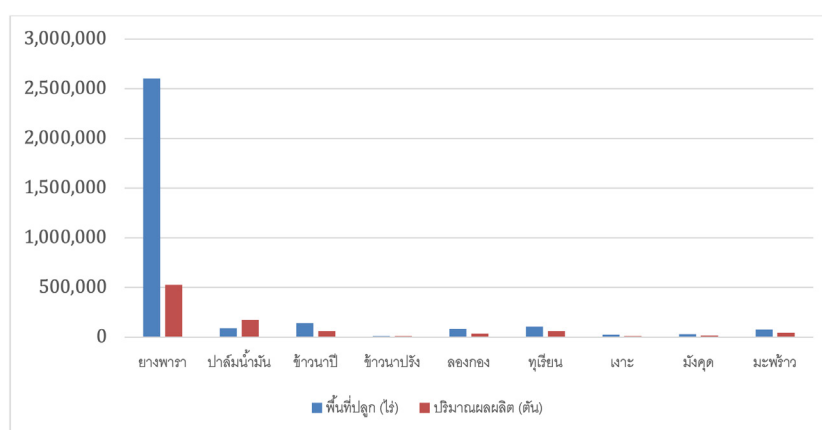
ผลการศึกษา

1. ลักษณะการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรในปัตตานี และทัศนะจาก อำเภอแว้ง

ขนาดพื้นที่ 10,936.864 ตารางกิโลเมตรของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ถูกจัดแบ่งไปใช้ประโยชน์เชิงเกษตรกรรมถึงร้อยละ 50.38 ของพื้นที่ทั้งหมด (กลุ่มงานบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคใต้ชายแดน, 2566, 7, 20) แม้ว่ายางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจอันดับหนึ่งของพื้นที่ โดยใช้พื้นที่ปลูกและมีปริมาณผลผลิตมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับพืชชนิดอื่น แต่ “การทำสวนยาง” สัมพันธ์แนบแน่นอยู่กับการผลิตเพื่อส่งเข้าสู่กระบวนการอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ แตกต่างจากการเพาะปลูกข้าวที่มีสายสัมพันธ์วางอยู่ในระบบเศรษฐกิจระดับชุมชน การสำรวจตรวจสอบวิถีของผู้ประกอบการเกษตรนาข้าวและการเดินทางของผลผลิตการเกษตรชนิดนี้จึงสำคัญในแง่การสะท้อนสายใยสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในพื้นที่และระหว่างคนเหล่านั้นกับวัฒนธรรมที่ห้อมล้อมสังคมชาวนาจังหวัดชายแดนภาคใต้เอาไว้

แผนภาพที่ 2 แสดงภาพรวมจำนวนพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจและปริมาณผลผลิตในจังหวัดชายแดนภาคใต้

ปี พ.ศ.2562

อ้างอิง: กลุ่มงานบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคใต้ชายแดน (2566, 21-22)

ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรในสัดส่วนที่ปรากฏข้างต้น สัมพันธ์อยู่กับพลวัตของสังคม ปทานิในอดีต ที่ผู้คน “ทิ้งนาข้าวเข้าสวนยาง” ทำให้เกิดนาร้างจำนวนมาก และเป็นที่มาของทั้งคำกล่าวของผู้อาวุโสในแถบชุมชนแอ่ง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งคอยเตือนผู้คนในชุมชนอยู่เสมอๆ ไว้ว่า “ยางพารา คือลูกเลี้ยง ข้าวคือลูกแท้” ด้วยท่าทีเช่นดังกล่าวนี้ การริเริ่มผลักดันการฟื้นนาร้างที่มีอยู่เกือบ 200 ไร่ มาเริ่มต้นทำนาอีกครั้งตั้งแต่ พ.ศ.2549 ในผลของของแฉ่งจึงเกิดขึ้นโดยมิได้มาจากแรงจูงใจทางเศรษฐกิจเป็นเหตุผลอันดับแรกสุด แต่เป็นผลจากแรงปัจจัยทางสังคมชุมชนมากกว่า ดังสะท้อนผ่านคำบอกเล่าของ มูฮำหมัด บิง ผู้อำนวยการโรงเรียนชาวนาบ้านละหา ตำบลแอ่ง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา ว่า “...หลังจากเราฟื้นนาร้าง เราได้เพื่อน ได้สุขภาพที่ดีกลับมา ได้วิถีดั้งเดิมเพราะในนามีปลาให้จับมากินเป็นอาหารเพิ่มมากขึ้น จึงเป็นการทำนาที่ได้มากกว่าข้าว...” (สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2564) ข้อมูลเหล่านี้สะท้อนคำถามข้อสรุปประการหนึ่งว่า สำหรับพื้นที่ปทานิแล้ว “การปลูกและผลิตข้าว” จะเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีนัยสำคัญอยู่ที่มิติเชิงสังคมวัฒนธรรมมากกว่ามิติเชิงเศรษฐกิจพาณิชย์นั่นเอง

2. พลวัตประวัติศาสตร์ของการทำนา อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส และ อำเภอนงนิจ จังหวัดปัตตานี

ประวัติศาสตร์การปลูกข้าว การทำนา และการเกษตรแถบหนองจิกปรากฏหลักฐานสืบย้อนกลับไปได้จนถึงสมัยรายาญิง อันเทียบเคียงได้กับยุคอยุธยาของสยาม ในสมัยของรายาญิงนั้น ได้เริ่มมีการเกณฑ์ชาวบ้านมาขุดคลอง ทำระบบชลประทาน เพื่อการทำนาและการเกษตร และอีกส่วนหนึ่งก็เพื่อให้ช่วยแก้ไขปัญหาน้ำท่วมขัง ด้วยโดยการเพิ่มช่องทางระบายน้ำลงสู่ทะเลให้มากขึ้น ผลจากครั้งนั้นทำให้คลองส่วนใหญ่ในหนองจิกจะเกิดขึ้นในช่วงรายาญิง และรายาฮิเยา ซึ่งแม้ว่าผลผลิตจากนาข้าวจะมีได้เพียงพอต่อการที่จะประกอบการเชิงพาณิชย์ได้อย่างจริงจัง และมีความท้าทายจากสภาพความเหมาะสมของพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกข้าวพอสมควร แต่ผู้คนหนองจิกอย่างเช่นในตำบลดอนรักก็ยังคงทำนากันอยู่มากในปัจจุบัน เพราะ “เป็นพื้นที่ทำนาสืบมาตั้งแต่อดีตโบราณ” ตามคำบอกเล่าของชาฮารี เจ๊ะหลง (สัมภาษณ์, 2564)

การทำนามาอย่างยาวนานส่งผลให้พื้นที่แห่งนี้มีเรื่องราวอันน่าสนใจ โดยเฉพาะสถานการณ์เป็นพื้นที่ปลูกข้าวสำคัญในอดีต ส่งผลให้เป็นที่รวมดึงดูดเอาแรงงานกำลังผลิตจากอาณานิคมโดยรอบมาสู่ท้องทุ่ง รวมไปถึงการเคลื่อนย้ายเข้ามาทำนาข้าวของคนเคดะห์ จากฝั่งประเทศมาเลเซีย และในทางกลับกัน คนเคดะห์เมื่อเข้ามาเป็นแรงงานทำนาก็ชักชวนคนแถบนี้สลับย้ายไปทำนาที่ฝั่งเคดะห์ด้วยเช่นกัน การเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างแรงงานทำนาภายใต้แบบแผนนี้ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางสังคมไม่น้อยไปกว่าการกระจายแลกเปลี่ยนของสายพันธุ์ข้าว เป็นที่มาของพันธุ์ท้องถิ่นชนิดหนึ่งคือ “ข้าวพันธุ์กะเดาะห์” อันหมายถึงพันธุ์ข้าวที่มาจากเคดะห์นั่นเอง เครือข่ายทางสังคมข้ามชาติจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจเช่นนี้ ดำรงอยู่มายาวนานก่อนการเกิดขึ้นของเส้นเขตแดนสมมติแห่งรัฐ และฉายภาพภูมิทัศน์อันเป็นจริงตามธรรมชาติชีวิตของผู้คนในอาณานิคมนั้น ๆ อย่างสอดคล้องกับงานวิชาการอีกหลายชิ้นเกี่ยวกับชายแดนไทย-มาเลเซีย อย่างเช่นงานของ มูฮำหมัดราฟิ มะเก็ง (2562) ซึ่งศึกษาเครือข่ายระหว่างผู้ค้ามลายูรายย่อย และงานของพรพันธุ์ เขมคุณาศัย (2560) ซึ่งศึกษา

เครือข่ายผู้ค้าข้าว เป็นต้น

ปตานี/จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีสภาพภูมิประเทศที่สลับซับซ้อนระหว่างพื้นที่ชายฝั่งทะเลกับภูเขา โดยมีที่ราบลุ่มอยู่ไม่มากนัก พื้นที่ราบลุ่มอันสามารถเพาะปลูกข้าวได้จึงมีนัยสำคัญทั้งในเชิงความมั่นคงทางอาหาร เศรษฐกิจ และอำนาจการเมือง ดังนั้นในยุคโบราณ พื้นที่ราบลุ่มที่สามารถทำนาได้จึงมักอยู่ภายใต้การควบคุม กำกับอย่างใกล้ชิดของผู้ปกครอง นอกจากกรณีพื้นที่หนองจิก ก็ยังมีหลายกรณีพื้นที่ที่ยืนยันข้อสรุปข้างต้น ได้อย่างสอดคล้องกัน อาทิ บริเวณที่ราบเชิงเขาบ้านตะโหนด อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส ที่ในสายธาร ประวัติศาสตร์ยึดโยงใกล้ชิดกับเมืองรามัน ในฐานะพื้นที่ “ทำนาหลวง” ของเจ้าเมืองรามัน ทั้งนี้ หากถอย มาพิจารณาภาพรวมของพื้นที่ลุ่มเขาบ้านตะโหนดในประวัติศาสตร์ก็จะพบว่า ผู้คนทำนา 3 ลักษณะขึ้นอยู่กับ สภาพภูมิประเทศเป็นปัจจัยกำหนดลำดับแรกและอำนาจการเมืองเป็นปัจจัยกำหนดลำดับรอง คือ

(1) **พื้นที่ราบลุ่ม** อันให้ผลผลิตปริมาณและคุณภาพมากที่สุดจะถูกนำไปทำนาหลวง ซึ่งจะ เรียกว่า การปลูกข้าวนาดำ อันเป็นการทำนาแบบทน้ำซึ่งต้องทำในพื้นที่ราบและสามารถควบคุมปริมาณน้ำ โดยการกักเก็บและจัดแบ่งไปตามพื้นที่ที่แบ่งด้วยคันนาได้อย่างทั่วถึง พื้นที่ทำนาทน้ำลักษณะนี้สำหรับกรณี บ้านตะโหนดในอดีตอยู่ในอำนาจของเจ้าเมืองรามันมาแต่แรกเริ่ม โดยมีคำบอกเล่าตามชุมชนในเขตเทือกเขา บูดหลายแห่งระบุตรงกันถึงการที่เจ้าเมืองรามันขยายพื้นที่ทำนาลักษณะนี้ไปทั่วบริเวณที่ราบลุ่ม โดยจัดคน มาดูแลที่นาและให้ชาวบ้านส่งส่วยเป็นข้าวเปลือกไปให้ที่โกตาบารู เมื่อขยายมาถึงบ้านตะโหนดก็เกณฑ์แรงงาน มาสร้างทำนบ ที่เก็บน้ำ บุกเบิกพื้นที่นา 100 กว่าไร่ ต่อมา ผู้คนแถบบ้านตะโหนดจึงเริ่มมีการบุกเบิกพื้นที่ทำ นาข้าวกันบ้าง และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ระบบเจ้าเมืองถูกล้มเลิกไป คนรุ่นหลังจากนั้นจึงได้ เริ่มต้นทำนาของตัวเองในพื้นที่ราบลุ่มโดยเรียนรู้ระบบการทำนาดำของเจ้าเมือง จนได้ผลผลิตนำไปแลกเปลี่ยน กับชุมชนอื่น ๆ ได้ เพราะการปลูกข้าวนาดำในพื้นที่ราบลุ่มนั้นได้ผลผลิตมากกว่าการปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ที่ ลาดเชิงเขาหรือพื้นที่สูงเป็นเท่าวัว (มะฮิซอ โซมะตะ, งามพล จะปากียา และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2553, 159)

(2) **พื้นที่ที่ลาดเชิงเขา** หรือพื้นที่น้ำท่วมไม่ถึงซึ่งเป็นที่สูง ชาวบ้านจะมีรูปแบบรวมกลุ่มกัน ทำ “ข้าวนาดอน” หรือ “ข้าวไร่” ซึ่งในเนื้อที่เพาะปลูกจะผสมผสานกับการปลูกพืชชนิดอื่นแซมไปด้วย เช่น ข้าวโพด พักทอง แตงกวา พริก มะเขือ ฯลฯ (เพ็งอ้าง, 157) ชาวบ้านจะปลูกข้าวไร่เอาไว้บริโภคในครัวเรือน เป็นหลัก และใช้แรงงานเพื่อปลูกข้าวนาดำ หรือ “ทำนาหลวง” ให้กับเจ้าเมือง ดังนั้นในอดีตชาวบ้านส่วนใหญ่ เมื่อถึงฤดูทำนาจึงจะทำนาหลวงในพื้นที่ราบลุ่มซึ่งเป็นนาคำของเจ้าเมืองรามันที่เข้ามาบุกเบิกพื้นที่โดยส่งคนมา คุมการผลิต ส่งส่วยข้าวเปลือกกลับให้เจ้าเมืองที่โกตาบารู พร้อมกันนั้น ชาวบ้านก็ต้องทำข้าวไร่บนพื้นที่ที่ ลาดเชิงเขาไปด้วย ด้วยเหตุนี้ การบุกเบิกพื้นที่ราบลุ่มเพื่อทำนาข้าวจึงก่อตัวเริ่มแรกในลักษณะคล้ายกันทั้งบ้าน ตะโหนด และลุ่มเขาอำเภอน้องจิก คือ นโยบายจากศูนย์กลางอำนาจในพื้นที่และในยุคสมัยนั้น นั่นเอง

(3) **พื้นที่พรุ** หรือ “บาโระ” เป็นพื้นที่แหล่งน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์และผู้คนใช้ประโยชน์ หลากหลายลักษณะ หนึ่งในนั้นคือ การใช้พื้นที่พรุเพื่อปลูกข้าว ซึ่งเรียกว่า “การทำนาพรุ” ข้อเด่นที่แตกต่าง ไปจากการทำนาอีก 2 ลักษณะแรกคือ การทำนาพรุไม่ต้องลงทุนมากนัก ใช้แรงงานอย่างเดียว แต่มีข้อตระหนัก

สำคัญคือการต้องหาพันธุ์ข้าวที่ใช้เฉพาะกับนาพยุเท่านั้น และคัดพันธุ์ให้ทันเวลาเก็บเกี่ยว มิเช่นนั้นเมื่อถึงฤดูฝน อาจเสียหายได้ เพราะพันธุ์ที่ไม่ทนน้ำจะเสียหายง่าย รวมทั้งต้องหาพื้นที่พยุบริเวณที่เหมาะสม หรือ “บ่อ กะฮูซื่อมา” ที่ซึ่งแสงแดดส่องถึงพอสมควร แต่ไม่มากเกินไป และมีความอุดมสมบูรณ์ การทำนาพยุนั้นมีจุดร่วมกับการทำนาตอนตรงที่อาศัยแรงงานมาก โดยสภาพธรรมชาติของกิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงเรียกร้องการช่วยเหลือ ฟังพระคัมภีร์งานกันประชุมชนอยู่ในตัวเอง กรณีของนาพยุ ผู้ที่จะทำนาพยุจะประเมินระดับน้ำในพยุเสียก่อน ถ้าน้ำมากก็จะประสานผู้นำชุมชนเรียกชาวบ้านที่ทำนาพยุมาประชุมเพื่อจัดการระบบน้ำ โดยการเปิดทำนบ หรือ “บุกอทานะ” ให้น้ำออกจากพยุแล้วจึงมาจัดการทางต้นกอก หรือ “ตือบะหนือรง” โดยใช้เครื่องมือเฉพาะ เช่น “ตาเถาะ” หลังจากทางเสร็จทิ้งไว้ 10-15 วัน จึงประกอบกร โดยต้องตรวจสอบระดับน้ำในพยุอยู่เสมอ เพื่อควบคุมให้เหมาะสม รวมทั้งการเก็บเกี่ยวในพื้นที่พยุ ก็จึงต้องใช้เรือเกี่ยวข้าว ที่ซึ่งในปัจจุบันไม่หลงเหลือ แล้ว เพราะการทำนาพยุเสี่ยงต่อน้ำท่วม หาพันธุ์ข้าวนาพยุยาก และน้ำในพยุเปลี่ยนสภาพไปจากเดิม อย่างน้อย คือนับตั้งแต่ พ.ศ.2520 ที่กรมการปกครอง สร้างฝายกั้นน้ำทำด้วยปูนซีเมนต์ ทำให้น้ำและสภาพพยุเปลี่ยนแปลง ไปจนกลายเป็น “พยุร้าง” เพราะใช้ประโยชน์เช่นเดิมไม่ได้ หรือผู้คนบางส่วนก็ปรับพื้นที่พยุเป็นบ่อเลี้ยงปลา ขนาดใหญ่ (เพ็งอ้ง, 164-167)

การใช้พื้นที่อันมีสภาพแวดล้อมแตกต่างหลากหลายยังผลให้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองปรากฏตัวขึ้นอย่าง หลากหลายตามไปด้วย และการลดลงของการทำนา การเกิดนาร้าง การเปลี่ยนสภาพการใช้ประโยชน์ที่ดิน รวมถึง การเข้ามาแทนที่ของพันธุ์ข้าวกระแสหลักที่มีราคาดีกว่าในท้องตลาด ล้วนมีผลทำให้นาข้าวพื้นเมืองมีความ หลากหลายที่ลดลง อันเป็นการทำลายต้นทุนอันรุ่มรวยจะต่อ ยอดมูลค่าและคุณค่าในห่วงโซ่การผลิตข้าวต่อไป ในอนาคตข้างหน้า

ตารางที่ 4 แสดงพันธุ์ข้าวพื้นเมืองแต่เดิมในบริเวณบ้านตะโหนด อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส

	รูปแบบการทำนา	สภาพพื้นที่ที่ใช้	พันธุ์ข้าวพื้นเมืองแต่เดิม
1	บ่อแนบโระ (นาพยุ)	พื้นที่พยุ	จือปอ, กาหยี่, ช่อ, ลือมูบาเซาะ, บูละ, โนรี, เมาะมะโต๊ะ, เมาะมะมะห์ (ข้าว เหนียว)
2	บ่อแนตาโบเร (นาปี)	พื้นที่ราบลุ่ม	ลือมูบาเซาะ, บุรง, แกออุมแซ, ตาเนาะ จินอ, เปเราะ, ปือสุ
3	บ่อแนกือดง (นาดำ)	พื้นที่ราบลุ่ม	ตาเนาะจินอ, แกออุมแซ, ชือมิบง, ปือสุ
4	ปาดิฮุมอ (ข้าวไร่)	พื้นที่ที่ลาดเชิงเขา	ยาโงะ, แกออุมซอ, ตาเนาะจินอ

อ้างอิง: มะฮือซอ โชมะตะ, งามพล จะปากิยา และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2553, 167)

ปรากฏการณ์ดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นแค่ในพื้นที่กรณีศึกษาบ้านตะโหนด แต่เป็นความเปลี่ยนแปลงร่วมของหลายพื้นที่ในปตานี/ จังหวัดชายแดนภาคใต้ เช่น บริเวณที่ราบลุ่มเชิงเขา อันเป็นที่ตั้งของตัวเมืองยะลาและแถบชานเมืองในปัจจุบัน ก็เคยมีการทำนาบนที่สูงหรือบนภูเขา ซึ่งเรียกว่าการทำข้าวไร่ แต่ปัจจุบันไม่มีการทำข้าวไร่ปรากฏแล้วบริเวณนี้ เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่ถูกปรับสภาพไปเป็นสวนยางและสวนผลไม้ กอปรกับเกษตรกรชาวนาปัจจุบันก็หันมาทำนาปีแทนเพราะสะดวกและอยู่ใกล้ชุมชน โดยไม่ต้องขึ้นไปบนภูเขา ทำให้เมล็ดพันธุ์ข้าวไร่ สูญพันธุ์ไปจนหมด (ทรายนุ่น มะเต็ง, อับดุลเราะห์มาน บาดา และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2553, 131)

ส่วนการทำนาปี หรือที่เรียกว่าการทำนาดำของคนบริเวณที่ราบลุ่มเชิงเขาแถบตัวเมืองยะลาก็มีขนบความเชื่อที่โดดเด่นไปจากบ้านตะโหนดและหนองจิกอยู่อย่างน้อยเรื่องหนึ่ง คือ ขั้นตอนของการเก็บเกี่ยวจะมีพิธีกรรมเลือกวันแรกในการเก็บเกี่ยวให้เป็นวันขึ้น 5 ค่ำ หรือไม่กี่แรม 5 ค่ำ โดยเจ้าของนาจะออกจากบ้านตั้งแต่เช้ามืดเพื่อไม่ให้เจอลมและผู้คน ระหว่างทางเจอใครก็จะไม่ทักทาย พอถึงที่นาของตนเองแล้วก็จะเดินดูรอบ ๆ เพื่อเลือกต้นข้าวที่มีรวงดกๆ แต่ต้องเลือกต้นที่มีรวงเป็นเลขคี่ คือ 5, 7, 9 แล้วเอาด้ายพันรอบต้นประมาณ 4-5 ต้น จากนั้นเอากล้วย 1 ลูก อ้อยปอกเปลือก 1 ท่อน ข้าวต้ม 1 ลูก แหวนไฉ่ที่ต้นข้าวดังกล่าวลำดับต่อมาจึงเป็นการเกี่ยวข้าวจำนวน 7 ก้าน มัดด้าย 1 มัด แล้วจึงเกี่ยวอีกประมาณ 7-10 ก้าน มัดด้ายอีก 2 มัด รวมทั้งสิ้น 3 มัด นำใส่ผ้าที่เตรียมไว้แล้วอ้อมแนบอกกลับบ้าน นำมาเก็บไว้ในยุ้งฉางซึ่งสร้างเป็นเรือนขนาดเล็กภายในบริเวณบ้าน ส่วนข้าวเปลือกจะนำไปใส่กระดังพร้อมกับใส่กล้วย อ้อย ข้าวต้ม มะพร้าว และน้ำใส่ขวดเล็ก ๆ 1 ขวด จากนั้นใส่เคียวที่จะใช้เกี่ยวข้าวลงไป นำกระดังไปวางไว้บนข้าวเปลือกที่เหลือจากปีก่อนหน้าให้หลังสามวันจึงค่อยนำเคียวออกมาแล้วเริ่มทำขั้นตอนการเก็บเกี่ยวข้าวได้ (เพ็งอ้าง, 132-133)

ประวัติศาสตร์ว่าด้วย “ชุมชนชาวนา” ที่มีมิติสลับซับซ้อนทางสังคมดังกล่าวมาทั้งหมดนี้เลื่อนหายไปในปัจจุบันอย่างมาก “ชาวบ้านแทบทั้งหมดเลิกทำนาแล้วเปลี่ยนวิถีชีวิตมาทำสวนยางและสวนผลไม้เกือบทั้งหมดแล้ว” เป็นบันทึกจากภาคสนามของมะฮือซอ โซมะตะ และงามพล จะปาเกีย (2553, 159) สอดคล้องกับทิศทางภาพรวมของพื้นที่ปตานี/จังหวัดชายแดนภาคใต้ ในยุคที่ผ่านมาที่ดูเหมือนผู้คนจะ “ทิ้งนาข้าว เข้าสวนยาง” ไปเสียมากจากนโยบายการพัฒนาการเกษตรของภาครัฐแต่ก่อน ที่มุ่งส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวเข้าแทนที่การใช้พื้นที่ทำการเกษตรแบบเดิมอันรวมถึงการทำนา

3. ปลูก เกี่ยว นวด เก็บ: อดีตและปัจจุบันของกระบวนการผลิตข้าว

การทำนาของผู้คนแถบหนองจิก จะมีลักษณะเป็นการปลูกข้าวแบบนาปี โดยจากเนื้อที่การถือครองเพื่อทำการเกษตรโดยรวมทั้งอำเภอทั้งสิ้น 80,969 ไร่ คนหนองจิกใช้ในการปลูกข้าวเพียง 6,651 ไร่เท่านั้น โดยเนื้อที่ส่วนใหญ่ถูกใช้เพื่อปลูกไม้ยืนต้นเสียมากกว่า (32,791 ไร่) โดยเฉพาะสวนยางพารา (สำนักงานเกษตรและสหกรณ์ จังหวัดปัตตานี, 2566, 42) สำหรับพื้นที่ทำนาส่วนมากตั้งอยู่ในที่ราบลุ่ม แต่ด้วยสภาพที่ตั้งของอำเภอซึ่งติดต่อกับชายฝั่งทะเล ส่งผลทำให้หลายพื้นที่เช่นแถบตำบลดอนรัก โดยเฉพาะฝั่งที่ติดต่อกับตำบลสุระสมิแลของอำเภอเมือง จะทำนาไม่ค่อยได้ผลผลิตเท่าที่ควรเพราะสภาพน้ำเป็นน้ำกร่อยอันได้รับอิทธิพลจากน้ำทะเลหนุน โดยพื้นที่นา 1 ไร่ในแต่ละปี อาจเพาะปลูกข้าวได้ผลผลิตเพียงแค่ประมาณ 300 ก้นตัง/ไร่ ซึ่งเท่ากับประมาณ 960 กก./ไร่ เท่านั้น (1 ก้นตัง = 4 ลิตร = ประมาณ 3.2 กิโลกรัม) ซึ่งนับว่าได้ผลผลิตต่อไร่ค่อนข้างน้อย เมื่อเทียบ

กับพื้นที่ราบลุ่มอื่นในอำเภอที่ไม่ประสบปัญหาน้ำกร่อยซึ่งโดยเฉลี่ยจะได้ผลผลิตประมาณ 600-700 กิโลกรัม/ไร่ (ประมาณ 1,920-2,240 กก./ไร่) อันนับว่าได้ผลผลิตต่อไร่มากกว่ากันเป็นเท่าตัว แต่กระนั้นคนแถบดอนรักก็ยังคงทำนากันมาก เพราะดังที่กล่าวไว้ในเบื้องต้นแล้วว่าเหตุผลของพวกเขาคือ ละแวกถิ่นฐานนี้เป็นพื้นที่ทำนาสืบมาตั้งแต่อดีตโบราณ การสืบต่อการทำงานมายังยุคปัจจุบันของคนแถบดอนรัก จึงมีลักษณะเป็นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก เพราะปริมาณผลผลิตไม่มากพอที่จะทำในเชิงพาณิชย์อย่างจริงจังได้ ส่วนดินแดนตอนในของหนองจิก เช่น บ่อทอง ตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่ค่อนข้างสูง อันทำให้ทั้งน้ำท่วมไม่ถึงและพร้อมกันนั้นก็เข้าไม่ถึงแหล่งน้ำ พื้นที่แถบนี้จึงไม่นิยมนำมาใช้ทำนา แต่จะเป็นพื้นที่ทำสวนเสียเป็นส่วนใหญ่ จำนวนคนทำนาจึงน้อยกว่าฝั่งที่ราบติดกับทะเล

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งอันจัดวางเงื่อนไขต่อการทำนาคือ แหล่งน้ำ โดยที่คนสมัยก่อนพึ่งพาแหล่งน้ำจากน้ำฝนในการทำนาปี และต่อมาจึงได้มีการใช้เครื่องสูบน้ำพร้อมกับทำร่องน้ำเองอันเรียกได้ว่าเป็น “ระบบชลประทานขนาดเล็ก” แนวทางการพัฒนาแหล่งน้ำของภาครัฐที่จัดทำในลักษณะโครงการขนาดใหญ่ซึ่งปรากฏออกมาเป็น “ระบบชลประทานสมัยใหม่ที่มีขนาดใหญ่” นั้นตั้งอยู่สูงกว่าระดับที่ราบอันใช้ทำนา จึงเกิดสภาพการณ์เงื่อนไขใหม่ที่ว่าน้ำถูกดึงไปรวมที่ชลประทาน อำนาจบริหารจัดการระบบของน้ำอันว่าด้วยการกักเก็บและปล่อยน้ำที่แต่เดิมอยู่ที่ชุมชน จึงถูกถ่ายโอนแบบรวมศูนย์ไปอยู่ในมือของหน่วยงานราชการแทน ส่งผลให้ “เวลาชาวนาอยากได้น้ำจะทำนาที่หนึ่งก็ต้องไปร้องที่ชลประทานที่หนึ่ง ร่องเล็ก ๆ ที่เคยทำไว้กันแต่ก่อน ก็น้ำหายหมด วัฒนธรรมการทำนาหายหมด” (ชาฮารี, สัมภาษณ์, 2564)

เรื่องราวดังกล่าวสะท้อนพลวัตที่กระทบต่อวิถีอาชีพชาวนาของผู้คนแถวหนองจิกอย่างรุนแรงเพราะ “ตอนที่ชาวนาอยากได้น้ำกลับกักเก็บน้ำ แต่ตอนชาวนาเอาต้นกล้าลงไม่ยอมให้น้ำมา กลับมีการปล่อยน้ำ” (ชาฮารี, สัมภาษณ์, 2564) รูปแบบการบริหารจัดการแหล่งน้ำที่ยกย้ายอำนาจไปอยู่ในมือภาครัฐส่งผลให้ผู้นำชุมชนเป็นกลไกสำคัญของเรื่องราว กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จะเป็นผู้นำที่ทำหน้าที่ตัวกลางหลักในการสื่อสารระหว่างชาวบ้านกับชลประทาน โดย “เพราะระบบราชการชาวบ้านจะไม่กล้าไปพูดเอง” ดังนั้น การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในการกักเก็บและปล่อยน้ำส่วนหนึ่งจึงขึ้นอยู่กับทักษะความสามารถ และระดับอำนาจเชิงตัวบุคคลโดยเปรียบเทียบกับกลไกรัฐของผู้นำชุมชนแต่ละแห่งที่ กระนั้น อำนาจตัดสินใจสุดท้ายก็รวมศูนย์อยู่ที่ต้นทางต้นน้ำสุดของระบบชลประทานภายในพื้นที่ คือ โครงสร้างความสัมพันธ์อำนาจระหว่างชลประทาน การไฟฟ้า และผู้ว่าราชการจังหวัด “ซึ่งพอเกิดปัญหา ส่วนราชการจะโยนกันไปมา จนไม่รู้ว่าจะจริง ๆ แล้วใครมีอำนาจตัดสินใจเรื่องนี้กันแน่ ทำให้ชาวบ้านติดยาก” (ชาฮารี, สัมภาษณ์, 2564)

(1) ปลุก

การปลุกข้าวของชาวนาหนองจิก เริ่มต้นโดยนำเมล็ดพันธุ์ข้าวจากผลผลิตรอบปีที่ผ่านมา “สมมติ 100 กระสอบจะเก็บข้าวเปลือกไว้ 10 กระสอบ นำมาแช่น้ำ พอโผล่ราก ก็จะหว่านลงนา” โดยแต่เดิมจะใช้การช่วยกันหว่านโดยช่วยเหลือกันระหว่างเครือญาติ และจะทำข้าวเหนียวปลาแห้งไปกินกันที่ทุ่งนา โดยใช้วัวทุ่นแรง โกลนาในยุคก่อนการเข้ามาของคูโบต้า การใช้เครื่องจักรทุ่นแรงในปัจจุบันช่วยตอบโจทย์ความรวดเร็วและสะดวกสบายให้กับชาวนาที่ไม่คาดหวังคุณภาพผลผลิตที่สูงมากนักหรือไม่ค่อยมีเวลามากนักในการดูแลที่นาตนเอง เครื่องจักรจะช่วยทุ่นแรงให้กับ “วิธีการหว่าน” แต่หากชาวนาคาดหวังคุณภาพระดับสูงของผลผลิต

พวกเขายังคงต้องใช้แรงงานกำลังคนโดยอาศัย “วิธีการดำนา” อยู่เช่นที่เคยทำมาในอดีต เพราะ “ถ้าใช้การหว่าน คุณภาพโดยรวมจะน้อยกว่าการดำนา แต่การหว่านก็เหมาะกับผู้ที่เวลาดูแลไม่ค่อยเยอะ แต่มันจะแย่งกันและวัชพืชจะเยอะกว่า การดำนาจะวัชพืชน้อยกว่า” (ชาฮารี, สัมภาษณ์, 2564)

กิจกรรมขั้นตอนนี้ของชาวนาแถบที่ราบลุ่มบริเวณหนองจิกแตกต่างไปจากการทำนาตอนหรือปลูก “ข้าวไร่” ในพื้นที่ที่ลาดเชิงเขาซึ่งเป็นพื้นที่สูงชันไป ดังกรณีบ้านตะโหนด อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส ที่ด้วยสภาพภูมิประเทศ การลงเมล็ดปลูกข้าวต้องอาศัยการหยอดหลุมและต้องใช้แรงงานมาก จึงเรียกร่องการรวมกลุ่มกันตามธรรมชาติของกิจกรรมที่เข้มข้นกว่าพื้นที่ราบลุ่มในลักษณะของ “ป๊อแยมีอนาโยะ” ซึ่งก็หมายถึงการลงแขกนั่นเอง โดยในยุคอดีตที่แถบบ้านตะโหนดยังปลูกข้าวนาดอนกันมาก เจ้าของไร่ที่วางแผนปลูกข้าวจะเลือกวันที่ฝนตกหนักช่วงกลางวัน ตกเย็นก็จะตระเวนบอกเพื่อนบ้านให้มาช่วยวางเมล็ดข้าวไร่ในวันรุ่ง โดยที่เจ้าของไร่ก็ต้องจัดเตรียมอาหารสำหรับเลี้ยงผู้คนที่จะมาช่วย ซึ่งขณะที่ชาวนาแถบหนองจิกนิยมจัดเตรียมสำหรับเป็นข้าวเหนียวมะพร้าวชุตปลาแห้ง สำหรับแห้งน้ำใจขอบคุณมิตรสหายของชาวนาบ้านตะโหนดกลับนิยมเป็นข้าวเหนียวลูกมะพร้าวชุตและสะตอดอง การวางเมล็ดข้าวนาไร่กรณีบ้านตะโหนดแบ่งได้เป็นชุด ๆ ละคู่ ซึ่งมักจับคู่กันเป็นหญิงชาย โดยคนแรกเดินนำหน้าถือไม้ปลายแหลมกระทุ้งดินให้เป็นรู คนที่เดินตามมาที่มีไม้ไผ่ตัดเป็นกระบอกล้างเมล็ดพันธุ์ข้าว ก็จะหยอดเมล็ดข้าวลงหลุมที่คนแรกเตรียมไว้ จากนั้นจึงกลบหน้าดินแล้วอัดแน่นด้วยปลายกระบอกล้างไม้ไผ่ (มะอีซอ โชมะตะ, งามพล จะปากียา และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2553, 158)

(2) เกี่ยว

แต่เดิมในอดีต ชาวนาแถบหนองจิกจะใช้เครื่องมือเกี่ยวหลักเรียกว่า “จื่อเต” หรือกรับ โดยที่ตัวใบมีดของกรับจะเรียกว่า “มาตจื่อเต” และคำว่า จื่อเต ในที่นี้ก็มีความหมายใช้เป็นคำเรียกทั้งเครื่องมือและกิริยาที่ใช้เครื่องมือนั้นในการเกี่ยวข้าวไปพร้อม ๆ กัน กรับเป็นแนวคิดของคนสมัยก่อนที่ไม่อยากให้ “บาเซ” ที่หมายถึง ไม่ทิ้งให้เสียเปล่า “กรับมันจะเก็บหมด กิ่งเล็กกิ่งน้อยจะเก็บหมด ข้าวจะไม่เหลือทิ้ง ไม่เสียหายเลย สอดคล้องกับแนวคิดอิสลามเรื่องการไม่กินทิ้งกินข้าว” นอกจากจื่อเตแล้ว อีกเครื่องมือที่ชาวนาละแวกนี้ใช้ควบคู่กันคือ “ชาตะ” หรือเคียนนั่นเอง โดยกิริยาที่ใช้เคียนเกี่ยวข้าวจะเรียกว่า “จือรุ” อย่างไรก็ตาม เครื่องมือและวิธีการเกี่ยวข้าวในแบบข้างต้นแทบจะไม่หลงเหลือแล้วในปัจจุบัน โดยส่วนใหญ่หันมาใช้รถเกี่ยวข้าวกันหมดแล้วด้วยอัตราค่าจ้างราว 700 บาทต่อไร่ (ชาฮารี, สัมภาษณ์, 2564)

(3) นวด

วิธีตามแบบดั้งเดิมของชาวนาหนองจิก เมื่อใช้จื่อเต หรือชาตะ เกี่ยวข้าวมาได้แล้วก็จะนำมานวดด้วยการฟาดใน “ตง” หรือถังไม้วงกลมที่ชิงด้วยตาข่ายเล็ก ๆ ข้างในตงก็จะมี “ตางอ” ซึ่งมีลักษณะคล้ายบันไดตั้งอยู่เป็นเครื่องมือสำหรับใช้ “มูโก” หรือฟาดเพื่อให้เมล็ดข้าวแตกหลุดจากรวงเพื่อให้ได้มาซึ่งข้าวเปลือก “กระบวนการนี้ไร่หนึ่งสัปดาห์หนึ่งกว่าจะเสร็จ” (ชาฮารี, สัมภาษณ์, 2564)

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันหาวิธีการนวดฟาดข้าวเช่นนี้ได้ยากแล้ว ชาวนาส่วนใหญ่ในหนองจิกหันมาใช้เครื่องจักรนวดมาเกินครึ่งศตวรรษแล้ว โดยดั้งเดิมแรกสุดจะเป็นเครื่องจักรที่ใช้น้ำมันเป็นเชื้อเพลิงและต่อมาเปลี่ยนมาใช้เครื่องจักรที่ใช้ไฟฟ้าเป็นแหล่งพลังงานเมื่อราว 30 กว่าปีที่ผ่านมา (ในช่วงเวลาประมาณ

พุทธศตวรรษที่ 2520) โดยกระบวนการนี้จะมีได้ทำกันภายในครัวเรือน หากแต่จะส่งมายังโรงสีระดับชุมชน ซึ่งมีอยู่หลายเจ้าในหนองจิก โรงสีเหล่านี้โดยรวมแล้วมิได้มีฐานะเป็น “เจ้าแก่” ครอบครองที่ดินสำหรับทำนาหรือเป็นแหล่งเงินทุนระดับชุมชนให้กับชาวนาดังเช่นที่พบเห็นได้ทั่วไปในกรณีสังคมชาวนาแถบภาคกลาง แต่สถานะของโรงสีชุมชนละแวกหนองจิกสัมพันธ์กับชาวนาในชุมชนเฉพาะในแบบแผนที่โรงสีครอบครองทุนเทคโนโลยีเครื่องจักรแล้วชาวนาเป็นผู้ว่าจ้างให้สีข้าวอย่างเดียว โดยคิดราคา กิโลกรัมละ 1 บาท ตัวอย่างโรงสีหนึ่งที่กำลังผลิต 8 แรงม้า จะมีความสามารถประกอบการได้ถึงเพดานราว 2 ตันต่อวัน ดังนั้น รายได้ของโรงสีต่อวันหากมีการว่าจ้างสีข้าวเต็มกำลังการผลิตก็จะตกอยู่ที่ราว ๆ วันละไม่เกิน 2,000 บาทเท่านั้น ซึ่งชาวนาที่ว่าจ้างส่วนใหญ่ก็มีได้ต้องการสีข้าวเพื่อเป้าหมายเชิงพาณิชย์ แต่มุ่งเน้นการสีเพื่อเอามาบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก จึงมีลักษณะของการแบ่งสรรข้าวที่นวดแล้วเก็บไว้ที่บ้านบางส่วนทยอยนำมาให้โรงสีทำการสีเพื่อเอากลับมากิน เมล็ดข้าวที่ถูกส่งเข้าสู่กระบวนการผลิตในขั้นตอนของโรงสีชุมชนกรณีของหนองจิกนี้จึงมีปริมาณน้อย และเมื่อชาวบ้านได้รับเมล็ดข้าวที่สีแล้วกลับไป พอทำการบริโภคหรือคาดประเมินดูว่าจะเหลือเกินจากการบริโภคในครัวเรือน จึงนำมาขายภายในชุมชนต่อไป

(4) เก็บ

การเก็บข้าวในสมัยก่อนจะมี “รูเมาะฮู/อูเมาะฮูปาดิ” หรือยุ้งฉางของแต่ละบ้าน โดยส่วนมากจะสร้างยุ้งฉางติดกับครัว บางบ้านจะทำทางเดินเชื่อมกันเพื่อสะดวกในการไปนำข้าวสารมาประกอบอาหาร อย่างไรก็ตาม รูปแบบดังกล่าวในปัจจุบันนี้เหลืออยู่เพียงบางบ้านเท่านั้น โดยเมื่อผู้คนไม่ทำนากระทั่งนาร้าง พวกเขาก็จะรื้อยุ้งฉางเพื่อเอาไปใช้ทำอย่างอื่น ส่วนครัวเรือนที่ยังทำนาก็จะเก็บข้าวในบ้านเสียเป็นส่วนใหญ่ (ชาฮารี, สัมภาษณ์, 2564)

หลังฤดูเก็บเกี่ยว ชาวนาแถบนี้นิยมปลูกถั่วเขียวในทุ่งนา ซึ่งให้ปริมาณเยอะจนเก็บไม่ไหว ที่เหลือจากการเก็บในทุ่งนาก็จะทิ้งไว้ให้วัวเก็บกินและเมื่อวัวขับถ่ายลงไปในพื้นที่ก็จะกลายเป็นปุ๋ยคอกเสริมคุณค่าให้กับดินร่อยพร้อมการเพาะปลูกหัวพันธุ์รอบต่อไป การปลูกถั่วเขียวดังกล่าวให้ผลผลิตเป็นถั่วงอกซึ่งส่วนมากนิยมเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนเป็นเบื้องต้น ที่เหลือจากนั้นจึงนำไปจำหน่ายในตลาดชุมชน โดยที่มีบางครัวเรือนปลูก ถั่วเขียวได้ถั่วงอกส่งไปขายในตัวเมืองปัตตานีอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ครัวเรือนที่ปลูกถั่วเขียวโดยมุ่งเน้นเป้าหมายของรายได้มากกว่าบริโภคภายในครัวเรือนก็จะมีกิจกรรมครอบครัวที่สมาชิกร่วมกันทำเพิ่มขึ้นมากกว่าครัวเรือนชาวนาหนองจิกทั่วไปอีกกิจกรรมหนึ่ง นั่นคือ กิจกรรมทุบถั่ว โดยจะใส่กระสอบทุบจนแตก และเอามาตาก แพนใส่ตะกร้าสานไปขาย หรือใส่ในบิ๊ปไปขาย (ชาฮารี, สัมภาษณ์, 2564)

สรุปบทสนทนาเบื้องต้นเกี่ยวกับชีวิตผู้คนปทานิผ่านเรื่องราวของนาข้าว

กล่าวโดยสรุปสำหรับพื้นที่หนองจิก ชาวนาส่วนใหญ่ในปัจจุบันนี้ยังคงทำการเพาะปลูกข้าวแต่โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเก็บเกี่ยวไว้บริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก และส่วนที่เหลือจากนั้นจึงนำมาจำหน่ายซึ่งมีตลาดหลักรองรับอยู่ในชุมชนด้วยกัน เพราะเมื่อจุดประสงค์การผลิตเพื่อใช้เป็นอาหารกันในครัวเรือน ปริมาณผลผลิตจึงไม่มากนักส่งออกขายนอกชุมชนได้ ในทางกลับกัน ปรากฏการณ์ที่พบเห็นได้ทั่วไปกลับเป็นการส่ง

ข้าวนำเข้ามาจากพื้นที่อื่นโดยรอบมากกว่า แม้กระทั่ง “ร้านข้าวข้างทางก็มักจะซื้อจากในท้องตลาดในเมืองเข้ามาด้วยซ้ำ ข้าวในท้องตลาดราคาจะราว 50-60 บาทต่อกันตั้ง แต่ข้าวกำแพงจะราคา 70 บาทต่อกันตั้งโดยประมาณที่แพงกว่าเพราะผลิตน้อย” (ชาฮารี, สัมภาษณ์, 2564) วิธีการผลิตเพื่อบริโภคนี้ส่งผลโยงมา ยังธุรกิจโรงสีที่มีได้เก็บเกี่ยวกำไรจนขยายเป็น “ทุนท้องถิ่น” หรือเป็น “เจ้าแก่” อันทำหน้าที่เป็นแหล่งเงินทุนให้กับชาวนาในชุมชนได้เหมือนกับบริเวณทำนาหลายแห่งในภาคอื่น โดยเฉพาะภาคกลาง ระดับการนำส่งข้าวเพื่อเอามาสีสัมพันธ์กับปริมาณที่ต้องการบริโภคของครัวเรือนแต่ละช่วงเวลา ที่โดยปกติแล้วก็ได้ไม่มากเท่าใดนัก เป็นลักษณะของการเก็บเกี่ยวข้าวได้แล้วชาวนาก็จะนำมาส่งสีที่ละนิดไว้บริโภค ยกเว้นแค่บางช่วงของปี ที่สำคัญคือ “ช่วงเดือนบวช เดือนรอมฎอน จะสีข้าวกันเยอะ สีข้าวแทบไม่ทัน ถึงขนาดว่าจะต้องสีข้าวกลางคืนด้วย ที่เยอะเพราะพอรายอ ผู้คนก็จะบริจาคซะกาต เลยต้องนำข้าวจากนาของตนเองมาสีเยอะเพื่อบริจาคแก่ผู้คนยากไร้ ช่วงนั้นเลยสีข้าวกันเยอะ คนที่จะทำซะกาตโดยบริจาคเป็นข้าวก็จะมาซื้อจากชาวนากันเยอะขึ้นในช่วงนี้ด้วย” (ชาฮารี, สัมภาษณ์, 2564)

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กลุ่มงานบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคใต้ชายแดน. แผนพัฒนากลุ่มจังหวัดภาคใต้ชายแดน พ.ศ.2566-2570. https://www.osmsouth-border.go.th/files/com_news_develop/2021-12_56e525504ff7_cc5.pdf.
- ทริยง มะเต็ง, อับดุลเรอามัน บาตา และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2553). ยาลอเป็นยะลา: ความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองและคนรุ่นใหม่ในเมืองและปริมณฑลเมืองยะลา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ.
- พรพันธุ์ เขมคุณาศัย และกรุณา แดงสุวรรณ. (2560). การค้าข้าวข้ามรัฐของคนไทยมุสลิมในบริบทชายแดนไทย - มาเลเซีย (พ.ศ.2489 - พ.ศ.2554). วารสารปริทัศน์, 30(2), 145-167.
- มะอิชอ โซมะตะ, งามพล จะปาศิยา และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2553). เรื่องเล่าจากหมู่บ้านเชิงเขาบูโด: กรณีบ้านตะโหนด. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ.
- มุฮัมหมัดราฟิ มะเก็ง. (2563). ชายแดนไทย-มาเลเซีย: เครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าของผู้ค้ามลายูรายย่อย. วารสารการเมืองการปกครอง, 10(3), 40-62.
- สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ร่วมกับโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ได้จัดทำโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งและการมีส่วนร่วมในภาคใต้ของประเทศไทย (STEP for SDGs). <http://www.peacestudies.psu.ac.th/en/article/activity-ips/57-sdgs-ips.html>.
- สำนักงานเกษตรและสหกรณ์ จังหวัดปัตตานี. (2566). แผนพัฒนาการเกษตรและสหกรณ์จังหวัดปัตตานี (พ.ศ.2566-2570). <https://www.opsmoac.go.th/pattani-strategic-files-441091791795>.
- อาทิตย์ ทองอินทร์. (2565). ในน้ำมีปลา: สายใยสัมพันธ์แห่งอาหารระหว่างผู้คนในปัตตานีสะท้อนผ่านเรื่องราวของบุญ. วารสารวาระการเมืองและสังคม, 1(2), 39-56.

สัมภาษณ์

- ชะฮารี เจ๊ะหลง, ผู้ประกอบการนาข้าวและโรงสีชุมชน อำเภอหนองจิก. สัมภาษณ์ผ่านโปรแกรม Zoom. วันที่ 20 สิงหาคม 2564.